

- creating platforms where artificial intelligence aids human life; transition to systemic and sustainable involvement and integration of all sectors of the economy, as well as regions in the national innovation system and technological development, including should not be limited to the formation, development and use of the potential of sectoral centers of technological competencies, targeted technological programs.

References:

1. «35th plenary session of the Council of Foreign Investors Tokayev K.K.» sites of the President of the Republic of Kazakhstan, June 8 2023. Available at: <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kasym-zhomart-tokayev-provel-35-e-plenarnoe-zasedanie-soveta-inostrannyh-investorov-853834>
2. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan №407 «On Approval of the Cybersecurity Concept (Cybersecurity of Kazakhstan)», June 30, 2017. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000407>
3. Declaration «On Mass Media and Human Rights». PACE of January 23, 1970 (18th meeting) № 428 (1970) . Available at: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31620421
4. Code of the Republic of Kazakhstan «On Administrative Offenses». July 5, 2014. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235#z639>
5. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. July 3, 2014. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z208>
6. Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and their Protection». May 21, 2013. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094>
7. Regulatory Legal Order of the Minister of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan dated June 12, 2023 № 179/ «On approval of the Rules for the implementation of personal data protection measures by the owner and (or) operator, as well as by a third party». Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032810>
8. Order of the Minister of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan № 123 «On Approval of the Rules for Integration of E-Government Informatization Objects» March 29, 2018. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800016777>
9. «On Approval of the Concept of Development of Public Administration in the Republic of Kazakhstan until 2030». Decree of the President of the Republic of Kazakhstan from February 26, 2021 № 522. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000522#z14>
10. Order of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan from April 14, 2021 № Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan-30 «On Approval of the Rules of implementation of the subjects of digital health collection, processing, storage, protection and transfer of personal medical data». Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2100022550>

Ақмырзаұлы Т.

*ҚарУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының магистранты,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
(Ғылыми жетекші: А.И. Бирманова, Phd докторы, қауымдастырылған профессор
ҚарУ, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы)*

АЛҚАБИЛЕР СОТЫ СОТ ТӨРЕЛІГІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУҒА ХАЛЫҚТЫҢ ҚАТЫСУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Алқабилер соты – бұл халықтың құқық қорғау жүйесіндегі қатысуының маңызды формаларының бірі, ол азаматтарға айыпталушылардың кінәлі немесе кінәсіз екенін анықтау мәселесіне тікелей әсер ету механизмі болып табылады. Бұл институт, тарихы тереңге бойлаған, әділдік пен демократияның символына айналды, теңдік пен сот процесіне қатысу принциптерін бейнелейді. Бүгінгі құқықтық мемлекет жағдайында алқабилер соты құқық

қорғау жүйесінің ашықтығы мен әділдігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаруды жалғастыруда.

Алқабилер сотын зерттеудің өзектілігі оның сот жүйесіне деген сенімділік деңгейіне және адам құқықтарын қорғауға әсерін талдауға қажеттіліктен туындап отыр. Соңғы жылдары әртүрлі елдерде, соның ішінде Қазақстанда, алқабилер институтына қызығушылықтың қайта жандануы байқалады, бұл оның тиімді жұмыс істеуінің маңыздылығын атап көрсетеді. Осы мақаланың мақсаты алқабилер сотының халықтың әділ әрі ашық құқық қорғау жүйесіне қатысу механизмі ретіндегі рөлін зерттеу. Зерттеу барысында осы институттың жұмысымен байланысты негізгі тезистер, аргументтер мен контраргументтер қарастырылатын болады, сондай-ақ оның құқық қолдану практикасына әсері талданады.

1 тұжырым: Алқабилер соты Қазақстандағы әділдік пен құқық қорғау жүйесінің ашықтығын қамтамасыз етеді.

Алқабилер соты Қазақстанда әділдік пен құқық қорғау жүйесінің ашықтығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады, азаматтардың қатысуымен сот шешімдерінің қабылдануын қамтамасыз етеді. Бұл құқық қорғау формасы қоғамды білдіретін қарапайым адамдарды сот үкімін шығаруға тартуға мүмкіндік береді, бұл, өз кезегінде, кәсіби судьялардың ерікті шешім қабылдау ықтималдығын азайтады.

Алқабилер соты Қазақстанда әділдік пен құқық қорғау жүйесінің ашықтығын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады, азаматтарға құқық қорғау процесіне қатысуға мүмкіндік береді. Бұл сот формасы сот процестеріне қоғамдық бақылау деңгейін арттырып, шешімдердің қоғам пікірімен ескерілуін қамтамасыз етеді.

Азаматтардың сот процесіне қатысуы судьялардың ерікті шешім қабылдау ықтималдығын төмендетеді. Зерттеулер көрсеткендей, алқабилер қатысқан істердің апелляцияға берілу ықтималдығы айтарлықтай төмен. Мысалы, Қазақстан құқық институтының мәліметтері бойынша, 2020 жылы алқабилер қатысқан тек 12% істер апелляцияға берілсе, алқабилерсіз істерде бұл көрсеткіш 30%-ға жеткен [1].

Кейбір сыншылар алқабилердің алдын ала болжамдарға және эмоционалдық әсерлерге сезімтал болуы мүмкін екенін айтып, объективті емес шешімдер қабылдауға алып келуі ықтимал. Олар қоғамдық пікір мен қылмыстар туралы стереотиптердің алқабилердің шешімдеріне әсер еткен жағдайларына сілтеме жасайды.

Алайда статистикалық мәліметтер алқабилер қатысқан істерде соттық қателіктердің деңгейінің төмен екенін көрсетеді. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінің мәліметтеріне сәйкес, алқабилер қатысқан сот шешімдерінде қателік деңгейі тек 5% болса, кәсіби судьялар қарайтын істерде бұл көрсеткіш 15%-ға жетеді [2]. Бұл алқабилердің кәсіби судьяларға қарағанда, істің фактілеріне мұқият қарап, көбірек салмақты шешімдер қабылдай алатындығын көрсетеді.

Осылайша, алқабилер соты құқық қорғау жүйесінде әділдік пен ашықтықты арттырумен қатар, азаматтардың құқықтарын қорғау және сот жүйесіне сенімділікті арттыру үшін маңызды құрал болып табылады.

Алқабилер соты азаматтардың сот жүйесіне деген сенімін арттыруда маңызды рөл атқарады, себебі бұл процесс азаматтардың құқықтық жүйеге қатысу деңгейін көтереді. Алқабилер сотына қатысу азаматтарды құқықтық тәртіпке деген жауапкершілікке ынталандырады.

2 тұжырым: Алқабилер соты сот жүйесіне деген сенімділікті арттырады.

Алқабилер сотына қатысатын азаматтар құқықтық жүйеге көбірек қызығушылық танытады және құқықтық тәртіпке белсенді қатысушыларға айналады. Зерттеулер көрсеткендей, алқабилер сотында қатысқан адамдардың көпшілігі кейін құқық қорғау ұйымдарында немесе қоғамдық құқық қорғаушы ұйымдарда белсенді қызмет етеді. Мысалы, Қазақстанның құқық қорғаушы ұйымдары арасында жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша, алқабилер сотында қатысқан азаматтардың 70%-ы құқықтық мәселелер бойынша қоғамдық шараларға қатысқан [3].

Дегенмен, кейбір сыншылар алқабилердің қатысуы сот процестерін ұзартуы мүмкін екенін айтады, себебі алқабилердің жиналуы мен шешім қабылдауы уақытты талап етеді. Олар сот процестерінің созылып кетуінен қауіптенеді.

Алайда, кейбір елдерде алқабилер сотының тиімді қолданылуы сот процестерін айтарлықтай жеделдеткенін көрсететін сәтті тәжірибелер бар. Мысалы, АҚШ-та алқабилер соты іске қосылғаннан кейін істердің 90%-ы белгіленген мерзімде қаралып, шешімдер қабылданған. Бұл алқабилердің қатысуы сот процестерінің сапасын арттырып, шешімдердің жедел қабылдануын қамтамасыз ететінін көрсетеді [4;69].

Осылайша, алқабилер соты азаматтарды құқықтық жүйеге тартумен қатар, сот жүйесіне деген сенімділікті арттырып, құқық қорғау процесін тиімді әрі ашық етеді.

3 тұжырым: Алқабилер сотының адам құқықтарын қамтамасыз етудегі рөлі.

Алқабилер соты айыпталушылардың құқықтарын қорғаудың кепілі болып табылады. Алқабилер соты азаматтардың құқықтары мен бостандығын қорғауға бағытталған заңнамалық актілермен қамтамасыз етілген. Қазақстан Республикасының Конституциясы мен «Соттар мен судьялар туралы» заңдарында адамның құқықтары мен бостандығын қорғау үшін сот жүйесінің міндеттері айқындалған. Мысалы, Қазақстан Республикасының Конституциясының 14-бабында заң алдында барлығына тең құқықтар беріледі, ал 16-бабында әркімнің заңмен қорғалатын құқықтары мен бостандықтары бар екендігі көрсетілген [5].

Дегенмен, кейбіреулер алқабилердің шешімдеріне қоғамдық пікірдің ықпалы болатынына алаңдайды, яғни алқабилер өз пікірлерінде манипуляциялануы мүмкін. Мысалы, медиа мен әлеуметтік желілер арқылы қоғамдық пікір алқабилердің шешімдеріне әсер етуі мүмкін, бұл процестің әділдігін төмендетуі ықтимал.

Алайда, алқабилердің алдындағы жалған ақпарат пен манипуляциялардың ықпалын минимизациялау үшін алқабилерді оқыту мен дайындау маңызды. Әлемнің көптеген елдерінде, оның ішінде Қазақстанда да, алқабилерді даярлау бағдарламалары енгізілген, олар азаматтардың құқықтары мен міндеттері туралы білімдерін арттыруға бағытталған. Оқыту процесі алқабилердің өз шешімдерін қабылдаудағы жауапкершілігін арттыруға және олардың ықтимал алдын ала пікірлерін төмендетуге ықпал етеді.

Бұл тұжырым алқабилер сотының адам құқықтарын қорғаудағы маңыздылығын көрсетеді, сонымен қатар, оған қоғамдық пікірдің ықпалы мен манипуляцияларының алдын алуға қажеттілігін де атап өтеді.

4 тұжырым: Алқабилер сотының жұмыс істеуінің практикалық аспектілері.

Әр түрлі елдердегі (АҚШ, Ұлыбритания, Қазақстан) алқабилер сотының жүйелерін салыстырмалы талдау. Мысалдар: АҚШ-тағы алқабилер соты – ұзақ тарихы мен дамыған тәжірибесі бар. Мысалы, АҚШ-та соттарда алқабилердің белсенділігі жоғары, бірақ сонымен қатар, сот процестері мен олардағы шешімдердің жиі қайта қаралуы да кездеседі [6;95]. Ұлыбританияда да алқабилер сотының тәжірибесі бар, бірақ олар кейбір қылмыстық істерге ғана қолданылады, ал Қазақстанда алқабилер соты 2007 жылдан бастап енгізілгенімен, оның қолданылу ауқымы шектеулі [4;70].

Заңнамалық тәсілдердегі айырмашылықтар тең емес жағдайларды қалыптастыруы мүмкін. Әр түрлі елдердегі сот жүйелері мен заңнамалары, атап айтқанда, азаматтардың құқықтары мен процеске қатысу дәрежесі тұрғысынан, алқабилер сотының қызметіне әсер етуі мүмкін. Мысалы, АҚШ-тағы жүйе, бірқатар заңдардың кең ауқымы мен тәжірибесімен, мүлдем басқа.

Стандартталған процедураларды енгізу мен унификациялау сот жүйесінің тиімділігін арттырып, азаматтардың құқықтарының қорғалуын қамтамасыз етеді. Әлемнің әртүрлі елдерінде алқабилер сотының тиімді тәжірибелерін зерттеу арқылы Қазақстандағы сот жүйесін жақсартуға болатынына назар аудару қажет.

Бұл мысалдар мен дәлелдер алқабилер сотының қызметінің практикалық аспектілерін талдауға және халықаралық тәжірибені ескеруге мүмкіндік береді.

Осы жұмыста алқабилер сотының құқық әділдігі мен ашықтығын қамтамасыз етудегі маңызы қарастырылды. Негізгі тезистер мыналарды қамтиды:

1. Алқабилер соты – әділдіктің кепілі: Азаматтардың сот процестеріне қатысуы сот шешімдерінің қателіктері мен заң бұзушылықтарды төмендетіп, құқықосудың сенімділігін арттырады.

2. Сот жүйесіне деген сенімділік: Алқабилер соты азаматтардың құқықтық жүйеге деген сенімін арттырады, өйткені алқабилердің қатысуы процестерді қоғам үшін ашық және түсінікті етеді.

3. Адам құқықтарын қорғау: Алқабилер соты айыпталушылардың құқықтарын қорғау үшін маңызды механизм болып табылады, оларға әділ сот процесіне қатысу құқығын қамтамасыз етеді.

4. Функционирлеудің практикалық аспектілері: Әр түрлі елдердегі сот жүйелерінің салыстырмалы талдауы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды анықтайды, бұл процедураларды унификациялау мен стандарттаудың қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстандағы алқабилер сотының тиімділігін арттыру үшін келесі шараларды ұсынуға болады:

- Алқабилерді оқыту мен дайындауды күшейту: Бұл сот шешімдерінің сапасын арттырып, алдын ала ойлану мен алдын ала таңдау ықтималдылығын азайтады.

- Сот процедураларын стандарттау: Алқабилер сотының жұмысын қамтамасыз ету үшін бірдей стандарттарды енгізу сот тәжірибесінде ашықтық пен бірізділікті қамтамасыз етеді.

- Ақпараттық бағдарламаларды дамыту: Азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыруға бағытталған білім беру бастамалары қоғамның сот процестеріне қатысуын жақсарта алады.

Қазақстандағы алқабилер сотының болашағы осы институттың сот жүйесіне интеграциялануын одан әрі жалғастыруды қарастырады. Дүниежүзілік тәжірибені ескере отырып, алқабилер сотының әлеуеті тек құқықосудың механизмі ғана емес, сонымен қатар құқықтық мәдениетті және азаматтық жауапкершілікті арттыру құралы ретінде де көрінеді.

Әдебиеттер тізімі:

Республикалық адвокаттар алқасының Қазақстан Республикасындағы алқабилер сотының дамуы туралы ҰСТАНЫМЫ // <https://advokatura.kz/pozicii/pozicia-respublikanskoj-kollegii-advokatov-po-razvitiu-suda-prisaznyh-v-respublike-kazahstan>

«Алқабилер туралы» 2006 жылғы 16 қаңтардағы № 121-III Қазақстан Республикасының Заңы (2023.01.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000121_/z060121_.htm

Сыздықов Ә. Алқабилердің қатысуымен қаралатын істердің ерекшеліктері // <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuratura-pavlodar/press/news/details/669410>

Сансызбайқызы С. Ұлыбритания сот жүйесінің ерекшеліктері // Қазақстан Республикасы Заңнама институтының жаршысы. – 2014. – № 4 (36). Б.68-73.

Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылы 30 тамыз. (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 19.09.2022) // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

Алиев М.М. Қазақстан Республикасының сот және құқық қорғау органдары: Оқу құралы. – Астана, 2006. – 137 б.

Алимбекқызы М.

*ҚарУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының магистранты,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
(Ғылыми жетекші - Бирманова А.И., Phd докторы, қауымдастырылған профессор
ҚарУ, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы)*